

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційну роботу
Ніконенко Уляни Михайлівни
на тему: **“Трансформація макроекономічної політики країн-експортерів**
сировинних ресурсів в умовах глобалізації”,
подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні
відносини

Актуальність теми

В сучасній глобалізованій економіці функціонування сировинних ринків становить одне з найбільш дискусійних питань у визначенні поточної економічної політики та перспектив економічного розвитку загалом. Зрозуміло, що пересудім це стосується економік зі сировинною орієнтацією, але світові ціни на сировину стали не менш важливим чинником функціонування промислових країн-імпортерів сировини та світової економіки загалом. Якщо в 1950-1960-х роках переважно обговорювалися особливості трансферу ресурсів зі сировинного в несировинний сектор та механізми впливу світових цін на економіки з низьким рівнем доходу, потім у 1980-х роках додалася проблематика залежності від найбільших світових економік від вартості енергоносіїв, то від початку 2000-х років аналітичний діапазон істотно розширився. Обговорення особливостей країн-експортерів сировини залишається, як і важливості цін на енергоносії для світової економіки загалом, проте додаються три нових проблеми.

По-перше, стала очевидною можливість виникнення цінових «бульбашок» на сировинних ринках. Уперше це трапилося в 2007-2008 рр., а згодом було повторено в 2011-2012 рр. Не виключено, що подібне повториться в найближчі роки, адже сприятиме надлишок грошової маси, тим паче в поєднанні зі значними геополітичними ризиками (неспокій на Близькому Сході, американо-китайське суперництво, прогресуючий авторитаризм у Росії, ядерна програма Північної Кореї тощо). Не виключено, що на світові ціни на сировину впливатимуть новітні технології (це цілком узгоджується з так званими «довгими» хви-

лями Кондрат'єва). По-друге, все більший вплив має волатильність світових цін на сировину, незалежно від пануючого тренду – зростаючого, спадного чи нейтрального. По-третє, у країнах-сировинних експортерах все більшої ваги набувають інституційні чинники. Нарешті, зростає взаємозалежність сировинних індексів. У 2007-2008 рр. це дуже виразно проявилось на прикладі залежності цін на продовольчі товари від вартості енергоносіїв.

У такому контексті становить предметний інтерес вивчення залежності від світових цін на сировину економічної політики в обох вимірах: короткочасному (стабілізаційна функція) і довгостроковому (структурні перетворення на користь несировинних галузей). Для економік на зразок України ситуацію ускладнює присутність значного старопромислового сектора, який зберігає значну частину людського капіталу і виробничого потенціалу, що об'єктивно підвищує рівноважне співвідношення між несировинним і сировинним секторами, але водночас створює труднощі для економічної політики. Зокрема, виникає потужний тиск підприємців сировинного сектора на користь заниженого обмінного курсу, що перешкоджає структурним перетворенням на користь технологічних галузей промисловості, а принагідно затруднює проведення стабілізаційної політики. Наприклад, стає важчим досягнення інфляційного таргету.

Актуальність проведеного дослідження підсилюється триваючим пошуком надійних інституційних рішень, що має багато аналогій у світовій практиці функціонування сировинних економік. Загалом йдеться про визначення деякого набору інструментів економічної політики, які здатні стимулювати перехід до більш технологічної структури економіки, а принагідно прискорити зниження інфляції та полегшити підтримання рівноваги платіжного балансу. Хоча сировинні економіки мають багато спільного (залежність від цінової динаміки на сировинних ринках, проциклічність фіскальної політики, схильність до популізму і авторитаризму, слабкість інститутів тощо), умови проведення економічної політики окремих країн істотно відрізняються, зокрема залежно від досяг-

нутого рівня доходу та структури економіки. Вибір оптимальної фіскальної і монетарної політики, системи обмінного курсу та інституційного «міксу» становить важливу практичну проблему, яка вимагає належного теоретичного обґрунтування і емпіричного тестування відповідних гіпотез.

В сучасній Україні не бракувало і не бракує пропозицій щодо підвищення якості економічної політики та відходу від сировинної моделі економічного розвитку, проте все обмежується постановкою завдань і філософсько-цивілізаційними роздумами, тоді як немає переконливих емпіричних оцінок залежності від кон'юнктури сировинних ринків, відсутні моделі, що пов'язують структурні пропорції в економіці з архітектурою економічної політики загалом і траєкторією обмінного курсу зокрема. Зрозуміло, що такий стан справ з необхідністю передбачає актуальність дослідження проблематики відповідальної економічної політики, що мінімізує залежність від кон'юнктури сировинних ринків, а одночасно створює передумови для розвитку несировинних галузей.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність

Запропоновані наукові положення, методичні напрацювання, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження мають належне теоретичне обґрунтування та враховують вітчизняний і зарубіжний досвід вивчення проблем економічної політики у країнах зі сировинною орієнтацією.

Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження достатньо обґрунтовані, що підтверджується використанням апаратом макроекономічного моделювання (таке нечасто зустрічається у практиці досліджень вітчизняних економістів) і різноплановими емпіричними оцінками. Органічне поєднання теоретичного аналізу та методології емпіричного оцінювання дозволяє цілісне бачення проблематики економічної політики в сировинній економіці, передусім для України.

Зроблені висновки цілком обґрунтовані в обох аспектах – теоретичному і емпіричному. Достовірність отриманих результатів підтверджено достатньою кількістю публікацій і апробацій на наукових конференціях в Україні та за кордоном.

Структура дисертації продумана і логічно послідовна, що дозволило виконати поставлені завдання і отримати нові наукові результати. Текст дисертації відповідає вимогам академічного стилю і вдало поєднує виклад результатів дослідження та ілюстративний матеріал. У додатках наведено матеріали, що допомагають глибше зрозуміти деталі проведеного дослідження. Існують всі підстави для підтвердження високого рівня дослідження та обґрунтованості отриманих результатів і зроблених висновків та рекомендацій.

Наукова новизна одержаних результатів

У теоретичному контексті найважливішим результатом можна вважати опрацювання різноманітних аспектів економічної політики в економіці сировинного типу за допомогою портфельної моделі з відмінною дохідністю сировинного і несировинного секторів (с. 315-321). Це дозволяє пояснити бажаний вплив обмінного курсу залежно від стану міжсекторальної рівноваги, а також обґрунтувати вибір інших інструментів економічної політики. Принципово важливим є висновок щодо неможливості автоматичного поліпшення якісної структури економіки України, адже порівняно значний промисловий сектор не дозволяє сподіватися на поліпшення структурних пропорцій в разі девальвації гривні, яка лише поглиблює сировинну орієнтацію вітчизняної економіки. Це повністю відповідає засадничим тенденціям останніх двох десятиліть, коли після завершення перехідного процесу не відбулося очікуваного відновлення технологічних галузей. За умови перебування економіки на нижчому від рівноважного рівні структурних пропорцій між обома секторами – сировинним і несировинним (технологічним) – стає необхідним обмежене державне втручання (модернізація

інфраструктури, розвиток людського капіталу), на додаток до зміцнення грошової одиниці та залучення іноземного капіталу.

Практичну цінність отриманого висновку органічно доповнено розробленою методологією ідентифікації поточного стану та інструментальних чинників економічної політики за допомогою вибору власного індексу структурної рівноваги, ідентифікації структурного стану економіки, та емпіричної оцінки чинників економічної політики, що здатні прискорити економічне зростання на основі сприятливих структурних зрушень (с. 321-344). Розроблений індекс структурних змін на основі структури експорту-імпорту видається інформативним засобом аналізу економічних процесів в Україні (с. 324-325). За допомогою альтернативних методів емпіричного оцінювання доведено сприятливий характер структурних змін на користь несировинного сектора як чинника прискорення динаміки економічного зростання, а також доцільність зміцнення грошової одиниці та залучення прямих іноземних інвестицій як чинників стимулювання структурних змін на користь несировинного сектора.

Не менш важливим видається запропонований методологічний підхід до стабілізаційної політики на основі узгодженого використання правил фіскальної і монетарної політики за умов гнучкого курсоутворення, що ґрунтується на проведеному теоретичному аналізі за допомогою розширення моделі AD-AS із «залежною» структурою сукупної пропозиції і сукупного попиту (с. 260-264). Можна погодитися, що одних лише можливостей монетарної політики та гнучкості обмінного курсу недостатньо для ефективною стабілізаційної політики, адже нестабільність процентної ставки і RER може мати негативний вплив на інвестиційний процес та приватне споживання, тим більше у доларизованій економіці з підвищеною вразливістю до змін обмінного курсу (с. 266).

Для країн-експортерів сировини підтверджено конструктивність антициклічної фіскальної політики як чинника поліпшення балансу заощаджень-інвестицій та зниження процентної ставки (с. 274-277). Отриманий результат важли-

вий насамперед для сучасної України, де розгортається дискусія щодо зде-шевлення кредитних ресурсів як засобу збільшення інвестицій. Проведене дослідження надає чітку відповідь щодо вирішення цієї проблеми – через поліпшення сальдо бюджету.

Обґрунтовано доречність включення світових цін на сировину у розширене правило монетарної політики як засобу підвищення ефективності стабілізаційної політики (с. 282-283). Не менш важливим є висновок, що політика поступового знецінення грошової одиниці втрачає ефективність без підтримки фіскальною дисципліною (с. 284-285). Можна погодитися, що більшого фіскального простору потребують доларизовані економіки, адже вільний доступ резидентів до іноземної валюти зазвичай підсилює наслідки негативних макроекономічних шоків (с. 272-273). Передусім це стосується економік зі значним заниженням обмінного курсу стосовно деякого рівноважного значення, адже виникає сильніший рестрикційний ефект у реальному секторі, зокрема за рахунок більшої макроекономічної невизначеності.

У роботі всебічно обґрунтовано необхідність врахування не лише динаміки сировинних індексів, але й їхньої волатильності (с. 175-178). Доведено емпірично можливість відмінного впливу двох компонент цінного шоку на динаміку доходу, інвестицій, приватного споживання та інфляцію, причому не лише для сировинних економік (с. 185-217), але й двох «центрів» світової економіки – США і єврозони (с. 183-185). Це дозволяє пояснити один з так званих «стилізованих» фактів, коли сировинний бум не має очікуваного сприятливого впливу на економіку країни-експортера або не супроводжується очікуваним збільшенням інвестицій. Насправді, сприятливий вплив вищих цін на сировину нейтралізується їхньою підвищеною волатильністю, що загалом притаманно висхідній цінній динаміці. З іншого боку, зниження цін на сировину, яке зазвичай характеризується меншою волатильністю, негативно впливає передусім через спадний цінний тренд. Важливо, що зазначні відмінності щодо впливу рівня

цін та його волатильності стосуються міжсекторальних ефектів (с. 193-196). Переконливо показано, що так зване «ресурсне прокляття» може стосуватися радше волатильності світових цін на сировину, ніж їхнього підвищення.

Отримані теоретичні та емпіричні результати дозволили сформулювати чіткі пропозиції для трансформації сировинно-експортної моделі економіки України: збільшення надходжень до бюджету, проведення стримувальної монетарної політики та досягнення низької інфляції, поступове зменшення амплітуди заниження обмінного курсу гривні до 10-20%, більша свобода підприємницької діяльності, залучення прямих іноземних інвестицій (с. 334-368), а також прискорення процесу гармонізації вітчизняного законодавства відповідно до європейських норм (с. 369-387). Слід вважати дуже сильним емпіричне підтвердження конструктивності переорієнтації з євразійських на європейські ринки саме як чинника поліпшення структурних пропорцій в українській економіці, адже по сьогодні багато-хто з українських економістів вважає, що відмова від ринків СНД призвела до посилення сировинної орієнтації української економіки. Насправді все якраз навпаки.

У дисертаційному дослідженні уточнено феномен фінансизації світових сировинних ринків, який викликає чималу дискусію між економістами різноманітних шкіл та напрямів (с. 157-170). Проведене дослідження не заперечує припущень щодо залежності світових цін на сировину як від обмінного курсу долара США і процентної ставки LIBOR (традиційні чинники), так і фондового ринку (один з компонент фінансизації). Водночас отримано незалежність курсу акцій від цін на сиру нафту, що може означати унезалежнення промислових країн від енергетичного чинника за останні декілька десятиліть. Також цікавим є результат щодо взаємопідсилення цінової динаміки між окремими сировинними індексами, адже це підкреслює глибину процесів глобалізації.

Дисертантом поглиблено аналіз феномену «сировинних» грошових одиниць, які в інтерпретації більшості вітчизняних вчених виглядають ознакою

приреченості на постійну девальвацію. Насправді йдеться про необхідність зміцнення в періоди сировинного буму, що змінюється зниженням обмінного курсу в періоди низьких цін на сировину (с. 240-246). Такий характер гнучкого курсоутворення розглядається дієвою альтернативою для практики тривалого підтримання заниженого обмінного курсу, яка довгий час розглядалася в Україні необхідним елементом стратегії переходу до стійкого економічного зростання. Актуальність зробленого висновку зростає за умов політики таргетування інфляції, яка передбачає гнучке курсоутворення (за визначенням).

Встановлено, що вітчизняна ситуація останніх двох десятиліть відповідає реаліям багатьох країн зі сировинним експортом, які під час сировинного буму потерпають від надмірного припливу капіталу та «перегріву» економіки, а в разі погіршення кон'юнктури сировинних ринків не мають можливостей нейтралізації чинника зовнішнього попиту за допомогою збільшення внутрішнього попиту або переорієнтації на несировинний експорт, адже перешкоджають слабкість фінансової системи, недостатня диверсифікація виробничої структури та високі ризики для зовнішніх запозичень (с. 254). Важливо, що практика запобігання зміцненню грошової одиниці під час подорожчання сировини на світових ринках дозволяє уникнути супутнього підвищення реального обмінного курсу, але не без «перегріву» економіки. Такий «перегрів» економіки може не мати інфляційних наслідків у короткочасному періоді, але закладає підстави для прискорення інфляції на довгострокову перспективу (с. 259).

У дисертаційному дослідженні вперше у вітчизняній практиці зроблено всебічний аналітичний огляд економічних процесів у сировинних економіках (с. 53-), що ґрунтується на поглибленому аналізі процесів глобалізації у проекції на сировинні ринки (с. 35-52). Це дозволило систематизувати різноманітні функціональні зв'язки між динамікою світових цін на сировину та економічною ситуацією країн-експортерів за умови суперечливих внутрішніх і зовнішніх чинників, як характер прямих іноземних інвестицій, інституційні проблеми,

надмірний оптимізм та переінвестування, прогресуюча фінансизація сировинних ринків, платіжні дисбаланси та поширення популізму. Зокрема, узагальнено поняття сировинного буму (с. 62), впливу стагнації сировинних ринків на динаміку ВВП (с. 71), механізмів економічного зростання під час сировинного буму (с. 76), кризових явищ на випадок погіршення умов торгівлі (с. 81) та нестабільності умов торгівлі (с. 90).

На підставі глибокого аналізу літературних джерел опрацьовано концептуальну схему реалізації стабілізаційної політики в сировинній економіці, що враховує поведінку державного сектора, гнучкість обмінного курсу, акумуляцію валютних резервів та необхідність перерозподілу ресурсів на користь несировинних галузей (с. 101). У контексті аналізу світового досвіду стабілізаційної політики у сировинних економіках вдало виокремлено необхідність підвищення стійкості до волатильності світових сировинних цін (с. 85-94), що може бути актуальною передусім на випадок зростаючих цін на сировину. Немає заперечень щодо інформативності зробленого аналізу особливостей стабілізаційної політики в Україні (с. 97-106).

Вартують уваги запропоновані науково-теоретичні підходи щодо обмеження обсягів зовнішніх запозичень як головного «запобіжника» для хаотичних реверсів платіжного балансу та заходи щодо збільшення внутрішніх заощаджень, що безперечно полегшить умови проведення стабілізаційної політики в країнах-експортерах сировини з низьким рівнем доходу (с. 222-237). Передусім йдеться про мінімізацію залежності від короткочасних потоків капіталу.

І останнє. У дисертаційному дослідженні на прикладі України предметно опрацьовано науково-прикладні засади оцінки важливості економічної свободи (на прикладі індексу *Heritage Foundation*) не лише як чинника економічного зростання, але й засобу поліпшення структурних пропорцій та стимулювання інвестиційного процесу в економіці з надмірним сировинним сектором (с. 343-368). Як першочергові, визначено заходи щодо більшої свободи інвестиційного

процесу та підприємницької діяльності, впорядкування урядових видатків і захисту прав власності), тоді як не варто поспішати з лібералізацією фінансового ринку та зовнішньої торгівлі. Загалом зроблені висновки та рекомендації вдало візуалізовано за допомогою оптимальної послідовності заходів щодо необхідних структурних трансформацій в Україні (с. 390).

Повнота відображення результатів дослідження в опублікованих працях

За темою дисертаційної роботи опубліковано 54 наукові праці загальним обсягом 98,34 д.а., з яких особисто автору належить 50,79 д.а., включно з одноосібною монографією «Макроекономічні детермінанти функціонування ресурсозалежних економік в умовах глобалізації» та 4-ма колективними монографіями. З-поміж інших праць, 16 статей опубліковано у наукових фахових виданнях (більшість з них одноосібні), 11 статей у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз (із них 1 – у співавторстві), а також в доробку дисертанта 22 публікації за матеріалами науково-практичних конференцій.

Основні результати дослідження обговорювалися на багатьох наукових конференціях в Україні та за її межами. Зокрема, на увагу заслуговують «Najnowsze badania naukowe. Teoria, praktyka» (Познань, Польща, 2015 р.), «Україна у геоекономічному просторі: глобальні виклики, сучасні тренди розвитку та соціокультурні трансформації» (Тернопіль, 2015 р.), «From the Baltic to the Black Sea: the formation of modern economic area» (Рига, Латвія, 2017 р.), «Європейська інтеграція: історичний досвід та економічні перспективи» (Одеса, 2018 р.), «Сучасні чинники розвитку міжнародних відносин та зовнішньої політики держави: економічні та інституціональні аспекти» (Запоріжжя, 2018 р.).

Опубліковані праці відображають основний зміст дисертації та положення, винесені дисертантом на захист, а висновки та пропозиції є апробованими на наукових конференціях.

Наукове та практичне значення отриманих результатів

Наукова цінність результатів проведеного дослідження полягає у тому, що отримані результати дозволяють сформулювати цілісне бачення економічної політики в економіці сировинного типу. Запропоновано теоретичні засади і методологію емпіричного дослідження економічних процесів у сировинній економіці. Конкретніше, йдеться про характер стабілізаційної політики та архітектуру довгострокових заходів, покликаних змінити структуру економіки на користь несировинних галузей економіки.

Практичне значення проведеного дослідження полягає у тому, що запропоновано цілком конкретні пропозиції для фіскальної і монетарної політики, вибору системи обмінного курсу та проведення глибоких структурних реформ, які зазвичай мають інституційний характер. Практичну цінність дослідження підтверджено численними довідками про впровадження отриманих результатів у діяльності Міністерства фінансів України (довідка № 04000-10 від 10.10.2018 р.), Національного інституту стратегічних досліджень (довідка № 293/348 від 14.05.2019 р.), Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (довідка № 3021-09/23123-07 від 03.06.2019 р.), а також у діяльності Львівської обласної адміністрації (довідка № 02-вих-372 від 11.04.2019 р.), Львівської торгово-промислової палати (довідка № 19-08-5/435 від 25.04.2019 р.), практичній діяльності АТ «Укрспецтрансгаз» (довідка № 681/102 від 12.04.2019 р.), ТзОВ «Українська хіміко-енергетична компанія» (довідка № 06/05/19/-2 від 06.05.2019 р.).

Не менш корисним видається використання отриманих результатів у практиці викладання дисциплін «Міжнародна економіка», «Національна економіка», «Гроші та кредит», «Фінансовий ринок» в Українській академії друкарства (довідка № 64-10/1002 від 27.12.2018 р.); дисциплін «Глобальна макрофінансова економіка», «Макрополітика в ЄС», «Глобальна макро- та мікроекономіка», «Макроекономічний аналіз», «Глобальна монетарна та макрофінансова еконо-

міка» у Тернопільському національному економічному університеті (довідка № 126-21/612 від 02.04.2019 р.).

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація має усталену структуру: вступ, 5 розділів, загальні висновки, додатки, перелік використаних літературних джерел. Зміст окремих розділів є збалансованим і продуманим, стиль викладення матеріалу не викликає застережень. Обсяги, зміст, структура та виклад результатів дослідження відповідають встановленим вимогам.

Автореферат дисертації повною мірою відбиває зміст дисертаційного дослідження, містить основні отримані результати, зроблені висновки та рекомендації. Структура і зміст автореферату відповідають усталеним вимогам щодо підготовки таких матеріалів.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертаційної роботи

У цілому позитивно оцінюючи академічний рівень дисертаційного дослідження, адекватність використаного теоретичного та економіко-статистичного апарату, а також обґрунтованість і переконливість зроблених висновків та пропозицій, можна зазначити дискусійність низки питань:

1. У роботі досить повно та інформативно проаналізовано характер процесів глобалізації зразка 1990-2000-х років, яка безпосередньо чи опосередковано змінила світовий ринок сировини (с. 40-52), проте останнім часом виникли небезпідставні припущення, що глобалізація втратила динаміку в післякризові роки, а стабілізація світових цін на сировину — на тлі рекордного збільшення пропозиції грошової маси — заперечує логіку фінансизації сировинних ринків.

2. Як вірно зауважено в дисертаційній роботі, однією з характерних рис сировинної економіки є доларизація грошового обігу (с. 71-72, 78, 89, 216, 266-268). Можна припустити, що така особливість має істотний вплив на характер

макроекономічних залежностей. Відповідну змінну для доларизації вартувало врахувати в емпіричних моделях, зокрема для економіки України (розділ 5).

3. Використаний у дослідженні індекс структурних змін на основі структури експорту-імпорту (с. 323-325) не викликає особливих застережень, але навряд чи може вважатися безальтернативним рішенням. Можливо, вартувало використати показник секторальних змін на основі структури виробничого сектора, з розподілом окремих галузей на сировинні та несировинні.

4. У проведеному дослідженні підтверджено емпірично окремі раніші припущення, що для більшості країн подорожчання сировини не перешкоджає становленню промислового сектора (с. 193-195), попри відсутність очікуваного стимулювання інвестицій (с. 206-210). Водночас вартувало уточнити механізми встановленого прямого зв'язку між світовими цінами на сировину та промисловим виробництвом.

5. У дисертаційному дослідженні вірно зауважено феномен «острахи» щодо зміцнення грошової одиниці в сировинних економіках, який може пояснюватися небажанням проводити антициклічну фіскальну і монетарну політику (с. 254-255). Оскільки обмінний курс української гривні видається заниженим стосовно деякого рівноважного значення практично за всіма критеріями, можна було окреслити більш конкретні орієнтири для процесу подолання нинішнього заниження обмінного курсу як передумови для конвергенції інфляції до нижчого, а ВВП – до вищого рівноважного значення.

Загальний висновок щодо відповідності дисертаційної роботи встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України

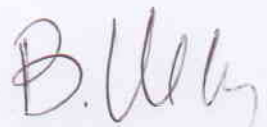
Результати проведеного Ніконенко Уляною Михайлівною актуального наукового дослідження на тему: «Трансформація макроекономічної політики країн-експортерів сировинних ресурсів в умовах глобалізації» за змістом, цілісністю, науковою новизною і практичними рекомендаціями відповідають

вимогам, які висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Дисертантці вдалося вирішити поставлені завдання і досягти обраної мети дослідження, яке за тематикою і змістом відповідає паспорту спеціальності 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини.

На підставі вищезазначеного вважаємо, що дисертаційна робота за змістом та оформленням відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13 і 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р. та № 567 від 27 липня 2017 р.), а її автор – Ніконенко Уляна Михайлівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини.

Офіційний опонент:

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних
економічних відносин Львівського
торговельно-економічного університету

В. О. Шевчук

